

Siyasetnamelerde Çizilen Hz. Ömer İmajı*

Ahmet Nurullah Özdal**

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ağrı, Türkiye

* Bu çalışma, 3-5 Mayıs 2018 tarihleri arasında Ankara Ufuk Üniversitesi'nde düzenlenen, Uluslararası Kültür ve Bilim Kongresi'nde sunulan sözlü bildirinin düzenlenmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

Öz

Siyasetname tarzında kaleme alınan eserler, geçmiş dönemlerin uygulamaları en çok örnek gösterilen hükümdarları arasında Hz. Ömer'e oldukça ayrıcalıklı bir konumu verirler. Ancak her bir yazarın Hz. Ömer'i ele alış biçimi, eserinde ona yer verme sıklığı ya da idealize edilen yönü farklılaşmaktadır. Genel olarak bakıldığında Endülüs'te kaleme alınan siyasetnamelerde ona çok daha fazla ağırlık verildiği, oysa İran ve Irak coğrafyasında yazılanlarda bu ağırlık oranının düştüğü gözlemlenir. İbn Cemâa, eserinde hükümdar için Hz. Ömer'in uygulamaları ışığında bir yol haritası çizer; o, yazarın gözünde rehberdir, ideal hükümdardır. Oysa Nizamü'l-Mülk, kendi deneyimlerinden yola çıkarak ideal bir yönetim tarzı ortaya koyar. Onun Siyasetname'sindeki Hz. Ömer, yalnızca savların desteklenmesi için kendisine referans gönderilmek suretiyle sanki istismar edilen bir figürdür. İbn Abdîrrahîm, Hz. Ömer'i ekonomiye dair davranışlarıyla; Maverdî ve Şeyzerî, muhtesibin görev sahasında yer alan uygulamalarıyla eserine dâhil etmeyi yeğler. Turtuşî, eserinin mufassal olmasına rağmen, daha çok Hz. Ömer'in kısa anekdotlarını ve sözlerini zikreder. Neyrizî, eserinde onun davranış ve sözlerini ihtiva eden hususi bir bölüm ayırmıştır. Siyasetnamelerde Hz. Ömer'in adaleti, sertliği (aynı zamanda halim yönü), düzen kuruculuğu, teşkilatçılığı, teftiş ediciliği, fiziksel özellikleri ile sevdiği, nefret ettiği ya da hiç umursamadığı huy ve davranışlar üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ömer, Siyasetname, Hükümdar, Yönetim, Adalet.

Caliph Omar Imagine Drawn in Siyasetnamas

Abstract

The works written up in the style of political treatise attach a special importance to Omar among the emperors whose practices in the past have been mostly mentioned. However, each writer differs in handling Omar, in the frequency of giving coverage to him in their works, and in his aspect which they idealized. When viewed as a whole, it is observed that Omar is much more

Makale Bilgileri /
Article Info:

Gönderim / Received:
23.07.2018
Kabul / Accepted:
01.05.2019

** Sorumlu Yazar /
Corresponding Author:
Ağrı İbrahim Çeçen
Üniversitesi, Ağrı,
Türkiye
ahozdal@gmail.com

Atıf için / To cite this article:

Özdal, A. N. (2019). Siyasetnamelerde çizilen Hz. Ömer imajı. *Curr Res Soc Sci*, 5(1), 52-60. doi: 10.30613/uresosc.446995

Bağlantı için / To link to this article:

<http://dx.doi.org/10.30613/uresosc.446995>

mentioned in political treatises written up in Andalusia, whereas, he is less mentioned in those written up in the Iranian and Iraqi geographical regions. Ibn Cemâa, in his work, draws a road map for the emperor, in the light of Omar's practices; he is a guide, an ideal emperor in the eyes of the writer. However, Nizamü'l-Mülk set forth an ideal style of management based on his own experiences. Omar mentioned in his political treatise seems like a figure who is abused by being referenced only to support the allegations. İbn Abdîrabbîh preferred to remark Omar's economy related behaviors in his work, Maverdî and Şeyzerî preferred to remark his practices which fall into muhtesib's area of responsibility. Turtuşî, although his work is detailed, remarked short anecdotes and words of Omar. Neyrizî allocated a special part in his work, which contains Omar's behaviors and words. The topics including Omar's justice, hardness (also his gentility), ability to get organized, of organization development, to inspect, his physical characteristic, and his behaviors that he loved, hated, not cared are also mentioned in the political treatises.

Keywords: Caliph Omar, Political Treatise, Emperor, Management, Justice.

Giriş

Tarihçiler, siyasetnamelerin felsefî yönleri ve öğüt verici (ahlaki) yönleri üzerinde durmuşlardır. Gerçekten de İslâm dünyasında kaleme alınan siyasetnamelerin bu yönleri belirgindir. Sâdi-i Şîrâzî'nin eseri daha genel ve kapsayıcı öğütlerden oluşurken, Nizâmü'l-Mülk'ün eseri aynı anda uygulanabilir ve o güne özgü tavsiyeleri de içerir. Fârâbî'nin siyasetnamesi ise temel dinamiğini süregelen ve hâlihazırdaki düzenden değil de kurgu felsefeden alır. Eserlerinde Hz. Ömer'e referans gönderen siyasetname yazarları içerisinde ayrıca bir grup, temel dinamiğini usûl-u fıkıh (hukuk metodolojisi)'tan almaktadır. Bu makale, Ortaçağ İslâm dünyasında kaleme alınmış yaklaşık yirmi siyasetnamenin analiz edilmesi suretiyle hazırlanmıştır. Çalışmada, bir taraftan siyasetnamelerin Hz. Ömer'den bahsetmeleri kalitatif ve kantitatif değerlendirmelere tabi tutulacak, diğer taraftan da Hz. Ömer orijininde bu siyasetnameler hakkında bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Siyasetnamelerde Hz. Ömer'in Anılması Hususu

Siyasetnamelerin çatıları, hükümdarlar için ülke yönetimine dair öğütleri içermesi hasebiyle, çoğunlukla kadim imparatorların, sultanların, halifelerin uygulamaları ve sözleri üzerine kurgulanmıştır. Takdir edilmelidir ki, Hz. Ömer'in bu hükümdarlar içerisinde oldukça müstesna bir yeri vardır. Onun hilafeti döneminde İslam devleti tam manasıyla teşekkül etmiş ve sahip olduğu arazi bakımından da birkaç katı bir genişliğe ulaşmıştır. Bu haliyle o, başarının bir timsalidir ve böylece yönetim tarzı, sonradan gelenler için yol göstericidir. Diğer taraftan Hz. Ömer'in ashâb-ı kirâm içerisindeki konumu ve örnek yaşayışı, onu İslam dünyasının en önemli figürlerinden birisi haline getirir. Ancak Hz. Ömer'den bahsedilme sıklığı ya da onun daha fazla ön plana çıkarılan yönü, her bir siyasetnamede değişkenlik arz eder. Mesela Mâverdî ve Bedreddîn İbn Cemaâ, onun kurumsallaştırmayla ilgili uygulamalarını ön plana çıkarırlar; İbn Abdîrabbîh ve yine İbn Cemaâ, onun iktisadi uygulamalarına dikkat çekerler; İbn Firûz, Turtuşî, Şeyzerî ve Neyrîzî ise onun erdemli yönlerini kadrajlarında tutarlar. Neyrîzî, ayrıca Hz. Ömer'in evliyaya has, doğaüstü bir yönünden de bahseder ve manevi ağırlığının öldükten sonra da devam ettiğini yineler. Anlaşıldığına göre, Hz. Ömer'in ismini anmak dahi manevi getiriler sunmaktadır (Neyrîzî, 2015, s. 96). Neyrîzî, eserinin bir başka yerinde de Hz. Ömer'in vefatının üzerinden yıllar geçtikten sonra bile manevi varlığını hissettirdiğine dair iki hikâyeyi zikreder (Neyrîzî, 2015, s. 212). *Miftâhu's-saâde*'nin 1. babında özellikle Hz. Ömer'in Hz. Ebubekir'e tabi olması, Hz. Ebubekir'in ilk halife oluşu (imâmet meselesi) üzerinde duran ve 4. babının ilk faslını doğrudan Hz. Ömer'in davranış ve sözlerine ayıran (Neyrîzî, 2015, ss. 192-193) Neyrîzî, bu açıdan kendisine hatırı sayılır bir alan tahsis etmiştir. İbn Abdîrabbîh, Mâverdî ve İbn Cemaâ'nın siyasetnamelerinde de o, en merkezde konumlandırılır. Turtuşî'nin *Sirâcu'l-mülûk*'unda ise, eserin toplam hacmine kıyasla ona pek fazla yer verilmediği görülür. Oldukça mufassal bir eser olmasına rağmen *Sirâcu'l-mülûk*'ta Hz. Ömer'e

dair uzun hikâyeler yoktur, sadece çok kısa anekdotlar ve özlü sözler bulunur.

Ebu'n-Necîb Şeyzerî, *Nehcü'l-meslûk*'unda, eski Pers krallarına dair çok sayıda hikâye ve alıntılar yaptığı gibi, dört halife, bazı Emevî ve Abbâsî halifeleri ve Nureddîn Mahmud b. Zengî gibi Müslüman hükümdarlardan da nakiller yapar. Ancak ilginç bir biçimde bu eserde Hz. Ömer'e dair anekdotlar, eski Pers ve Sâsânî krallarına nazaran kendine daha az yer bulabilmektedir. Aslında Şeyzerî'den başka, hususiyetle Keykavus, Zencânî ve Nizâmü'l-Mülk gibi İranlı müelliflerin siyasetnamelerinde de bu olgu fark edilir. Hepsi de eserlerinde eski İran krallarına hatırı sayılır yer ayırdıkları halde Hz. Ömer'e beklenilenden daha az yer ayırmışlardır. Hatta Sâdi-i Şirâzî'nin *Nasihatü'l-mülûk*'ünde Hz. Ömer'den hiç bahsedilmez. Bu durumun sebebini doğrudan doğruya İranlı müelliflerin milliyetçi olmalarına bağlamak şüphesiz ki hatalı bir tutum olacaktır. Esas sebep, köklü İran bürokrasi geleneğine vâkıf olan bu müelliflerin gözünde Hz. Ömer'in uygulamalarının çok da özel ve biricik görülmemesidir. Bu yüzden, mesela Endülüs, Mağrib, Mısır bölgelerinde yaşamış olan siyasetname yazarları Hz. Ömer'in yönetsel uygulamalarına yoğunlaşırken İranlı siyasetname yazarları ekseriyetle onun örnek alınması davranışlarına, üstün şahsiyetine yönelirler. İslam coğrafyasının batı bölgelerinde yaşamış olan siyasetname yazarlarının Hz. Ömer'e ait uygulamalara bu denli bağlı olmalarını Malikî mezhebinin buralarda yaygın olmasıyla ilişkilendirmek de pekâlâ mümkündür. Şöyle ki, Malikî mezhebinde herhangi bir hususta nasıl davranılması gerektiğine dair en güçlü şekilde başvurulmuş delil, –Kur'an ile birlikte– sünnettir. Sünnetin muhtevisiyatını, Hz. Peygamber, onun âli ve ashabının söz ve fiilleri oluşturur. Bu minvalde, Hz. Ömer'in herhangi bir uygulama, öneri ya da tasarrufu, bu mezhebin mensuplarınca kanun hükmünde kabul görür.

Nizâmü'l-Mülk'ün *Siyâset-nâme*'sinde Hz. Ömer, ayrıca sıklıkla istismar edilen bir figür olarak karşımıza çıkar. Nizâmü'l-Mülk, eserinde ideal yönetim tarzını, kendi deneyimlerinden yola çıkarak ortaya koymuştur. Hz. Ömer'in *Siyâset-*

nâme'deki fonksiyonu, Nizâmü'l-Mülk'ün şahsi savlarını desteklemek üzere kendisini referans gösterdiği bir kaynaktan öteye geçmez. Çoğu siyasetname yazarının özellikle vurguladıkları Hz. Ömer'in şatafata karşı oluşu hususuna Nizâmü'l-Mülk değinmez mesela. Çünkü onun ideal hükümdar, saray vs. anlayışı ve bürokrasi hakkındaki görüşü, kadim İran geleneğinin devamı niteliğindedir. *Siyâset-nâme*'nin bir yerinde Nizâmü'l-Mülk'ün Hz. Ömer'e ait bir düşüncüyü yeğlediğini görürüz. Buna göre, son Sasani kralı Yezdigird ile Hz. Ömer arasında karşılıklı bir mektuplaşma olur. Mektuplaşmada kral, zenginliği, gücü, şaşası ve görkemli ülkesiyle övünürken Hz. Ömer, onu zalim, zorba, disiplinden uzak ve talihsiz olarak nitelendirmekte ve böylece dolaylı biçimde bu kötü özelliklerin kendi cihetinde bulunmamasıyla övünmektedir (Nizâmü'l-Mülk, 1999, s. 156). Her ne kadar Nizâmü'l-Mülk burada Hz. Ömer ile aynı doğrultuda düşünüyormuş gibi görünse de Yezdigird'in kendisiyle övüldüğü olguların mevcudiyetinin zaten şart olduğuna işaret etmektedir.

İslam medeniyetindeki ilk siyasetname yazarlarından olan Abdülhamîd el-Kâtib, *Risâle*'sinde Hz. Ömer'e dair hiçbir anekdota yer vermez. Bu durum anlaşılabilir, çünkü onun oldukça muhtasar olan eserinde başka hükümdarlara ait anekdot, söz veya uygulamalara da yer verilmemiştir. Eser, bir “yapılması gerekenlerin özeti” hüviyetindedir, içerisinde örneklemeler bulunmaz. Sicilyalı İbn Zafer'in de, eseri olan *Sülvânü'l-mutâ*'da Hz. Ömer'e, tek cümlelik bir mektubu (İbn Zafer, 2014, s. 220) hâricinde, hiç yer vermediği görülür. Ancak bunun nedeni, eserinin klasik siyasetname tarzına uymayan, marjinal yapısıdır. Kendisi zaten eserinde bu durumu izah etmektedir:

“... Bu kitapta, kendilerine verilen nimetlerin onları ibadetten, züht ve takvadan alıkoymadığı Hz. Davud ve Hz. Süleyman gibi peygamber-hükümdarlara ve Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer gibi halife-hükümdarlara yer vermedim. Çünkü bunlar, kitabın kastedilen muhtevisiyatına aykırı örneklerdir.” (İbn Zafer, 2014, s. 269).

2. Kıyaslamalar

Kenzü'l-küberâ (Şeyhoğlu Mustafa, 2013, s. 139) ve *Gurretü'l-beyzâ*'da (İbn Firûz, 2012, s. 343) ilk iki halifeyi dört büyük melekten ikisiyle kıyaslayan, bunları benzeri mertebelerde gösteren bir Hadis-i Şerif zikredilmiştir:

“- Hz. Peygamber şöyle dedi: Cenâb-ı Hak gökte ve yerde iki vezir verdi. Göktekiler Cebrail ve Mikail Aleyhisselamdır, yerdekiler de Ebubekir ve Ömer'dir.”

Hiz. Ömer, siyasetnamelerde özellikle adaleti ve hak-hukuka riayeti bağlamında, kendisinden önceki hükümdarlar arasından en çok Sasani kisrâsi Nüşirevân (Anuşirvan) ile aynı kulvarda anılır. Kendisinden sonraki hükümdarlar arasında da Hiz. Ömer'in adı, özellikle Emevî halifesi Ömer b. Abdulazîz ile birlikte zikredilir. Her iki durumda da Hiz. Ömer, kıyas kabul etmez biçimde daha üstün konumdadır. Sa'lebî, *Ahlâku'l-mülûk*'unda Hiz. Ömer'i bir başka hususta, yine eski İran krallarından birisi olan Ardeşir b. Babek ile kıyaslamıştır. Söylediğine göre, geçmiş halklar içerisinde hiçbir toplumda Acemlerin Ardeşir'den ve Arapların Hiz. Ömer'den korktukları kadar hükümdarlardan korkulmamıştır (Sa'lebî, 2011, s. 164). Tabii ki bahsedilen şey, yüce saygınlık anlamı taşıyan bir korku türüdür. Nizâmü'l-Mülk ise, *Siyâset-nâme*'nin bir bölümünde tüm yönlerini dikkate alarak, geçmişin en ünlü hükümdarları adıyla 13 kişilik bir liste verir. Listeyi oluşturan hükümdarlardan 4'ü yine eski İran imparatorlarındandır. Bu listeye Hulefâ-i Râşidîn'den 2 kişi, Emevî halifelerinden 1 kişi ve Abbasî halifelerinden de 3 kişi dâhil olur. Bu hükümdarlar şunlardır: Feridûn, İskender, Erdeşir, Nüşirevân, Dara, Hiz. Ömer, Hiz. Ali, Ömer b. Abdulazîz, Harun er-Reşîd, Me'mun, Mu'tasım, Sâmanî hanedanından İsmail b. Ahmed ve Gazneli hükümdarı Mahmud b. Sebektekin (Nizâmü'l-Mülk, 1999, s. 44). Nizâmü'l-Mülk, ayrıca Hiz. Peygamber'e atfedilen “- Benden sonra bir peygamber daha gelseydi bu, Ömer b. El-Hattâb olurdu” sözünü de, diğer bazı siyasetname yazarları gibi, eserine dâhil etmiştir (Nizâmü'l-Mülk, 1999, s. 118).

3. Uygulamaları ve Şahsi Tasarrufları Bakımından Hiz. Ömer

Hiz. Ömer'in devlet yönetimine dair yürürlüğe koyduğu uygulamaların temel dinamiklerini, var olan ve süregelen kadim gelenekler, Hiz. Peygamber'in uygulamaları, dinin öngördüğü hükümler vs. oluşturabilmektedir. Diğer taraftan, karşılaşılan olgu ve problemler de çeşitli yönetsel uygulamaları şekillendirmiştir. Bazı uygulamalar ise, Hiz. Ömer'in şahsi tasarrufuyla gerçekleşmiştir. Bu uygulamaların –amilleri ne olursa olsun– Hiz. Ömer tarafından yürürlüğe konulmuş olması, sonrasındaki tüm Müslüman yönetimler için sorgusuz bir şekilde aynen uygulanabilmesi için geçerli sebeptir. Çünkü o, siyasi İslam oluşumunu kurumsallaştırarak devlete dönüştürme yolunda ilk köklü adımları atmıştır. Ayrıca o, hayattayken Hiz. Muhammed'in en yakınlarında bulunmuş, övgülerine mazhar olmuş, tüm sahabe arasında müstesna bir yere sahip olmuştur. Bir kere onun sahabeden olması, tüm uygulamalarının Müslümanlar için emsal teşkil etmesini sağlar.

Hiz. Ömer'in uygulamalarını ele alış bakımından, İbn Cemaâ'nın *Tahrîru'l-ahkâm fi tedbiri ehli'l-İslâm* adlı eseri –Mâverdî hâriç tutulmak kaydıyla– diğer siyasetnamelerden ayrılır. İbn Cemaâ, ideal bir devletin bütün kurumlarını özellikle Hiz. Ömer'in uygulamaları üzerinden şekillendirmiştir. Eserindeki cihat emirliği, ordu istihdamı, vergiler, ganimet taksimi, atamalar, imamet, dîvân gibi neredeyse tüm bölümlerde referanslar Hiz. Ömer'den alınır. Sözelimi gayrimüslimlere nasıl davranılacağı hususunda bizzat onun uygulamaları ile Şam'ın fethedildiği dönem o yöredeki Hristiyanlara gönderdiği mektupta yer alan hükümler esas alınmıştır (İbn Cemaâ, 2010, ss. 156, 158-159). Bahsedilen mektupta, gayrimüslimlerin silah taşımaları, şarap alıp satmaları, zünnârsız gezmeleri, giyim-kuşamda Müslümanlara benzemeleri yasaklanır. Ayrıca onlara domuz besleme, cenaze töreni, ibadet, çan çalınması gibi işlerini Müslümanların görmeyecekleri şekilde yapmaları emredilir; onlar, zina kâzif, gasp, hırsızlık hususlarında İslam ahkâmıyla yükümlü tutulurlar ve cizye ödemekle mükellef kınırlar.

İslam tarihinde dîvânı ilk oluşturanın Hz. Ömer olduğunu söyleyen İbn Cemaâ, buna gerekçe olarak savaşçı sayısının, gelirlerin vs. çoğalmış olmasını ve bunları kayıt altına alma zaruretinin ortaya çıkmasını gösterir (İbn Cemaâ, 2010, s. 80). Ancak dîvânın oluşturulmasındaki İran devlet geleneği etkisini hatırlatması hususunda Mâverdî ve İbnü't-Tıktıka'nın verdiği bilgiler daha aydınlatıcıdır (Mâverdî, 1993, s. 374; İbnü't-Tıktıka, 2016, ss. 72-73). Bu bilgiler ışığında, dîvân müessesesinin İran'daki sistemden ilham alınarak ama oldukça özgün bir biçimde ortaya çıkıp şekillendiği anlaşılmaktadır (Mâverdî, 1993, ss. 374-378). Mâverdî'nin ilgili anlatımında, dîvânın görev sahası ve benzeri hususların, toplanan bir kurul tarafından istişare yoluyla belirlendiği görülür.

İslam devlet geleneğini oluşturan olgu ve kurumlardan her birinin kökeninde Hz. Ömer'in alâkalı bir uygulamasına rastlanılabilmektedir. Onun çarşıları teftişe çıkması ya da eline kırbaç alarak had uygulaması (Neyrîzî, 2015, s. 195), zamanla hisbe sistemine evrilir; Sevâd arazisiyle ilgili uygulamaları, vergi sistemine nüve teşkil eder (İbn Cemaâ, 2010, ss. 61-62); şüpheli biçimde servet edinen bir yöneticinin malının yarısına el koyması (İbn Abdîrabbîh, 2012, ss. 82-83; Turtuşî, 2011, s. 422) ise müsadere yöntemi için bir ölçü oluşturmuş olur. Bir siyasetname yazarı, eğer bir hükümdara güçlü bir istihbarat ve haber alma sistemi kurması gerektiğini tembihliyorsa, ona Hz. Ömer'in böyle bir sistem sayesinde çok geniş bir ülkede olan biten her şeyden haberdar olduğunu hatırlatır (Sa'lebî, 2011, s. 164; Mâverdî, 2004, s. 341). Mâverdî, geçmiş hükümdarlar arasında en güçlü istihbarat sistemine sahip olanların, İran kistrâsı Erdeşîr, Hulefâ-i Râşidîn'den Hz. Ömer, Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân ve Abbasî halifelerinden Ebu Ca'fer Mansur, Harun er-Reşîd, Me'mun'un isimlerini verir (Mâverdî, 2004, s. 342). Bir başka yazar, sırf işi biliyor diye kurum kültürüne uygun olmayan kişilerin memuriyetlere atanmasının hatalı olduğunu hatırlatmak üzere yine Hz. Ömer'in bu husustaki uygulamalarına göndermede bulunabilir (Nizâmü'l-Mülk, 1999, s. 119, 124). İhtiyaç

sahiplerine *beytü'l-mâlden* yardım / maaş tahsis edilmesine dair Hz. Ömer'in çok sayıda uygulaması ve direktifi de siyasetnamelerde yerini almıştır (Tâhir b. Hüseyin, 2012, s. 40; Neyrîzî, 2015, ss. 202-203; Şeyzerî, 2013, ss. 81-82; İbn Firûz, 2012, ss. 151-157). Yahut savaş esirlerinin durumuna dair de, onun bir tasarrufu yol gösterici olabilmektedir (Keykavus, 2007, s. 138). Yine siyasetname yazarları, hükümdarın kendisinden sonra yerine bir taht adayı göstermeye hakkı olduğunu belirtirlerken, Hz. Ömer'in de bunu yaptığını anımsatırlar (İbn Cemaâ, 2010, s. 35; Neyrîzî, 2015, ss. 192-213; İbnü't-Tıktıka, 2016, s. 81).

Hz. Ömer'in hususiyetle atama ve azle dair kişisel tasarrufları da, barındırdığı hikmetleri sezen siyasetname yazarları tarafından es geçilmez. Sözelimi Hz. Ömer, aslında birisini vali olarak bir beldeye atamayı düşünmektedir ve bu doğrultuda o kişiyle görüşür. Ancak kendisi henüz bu düşüncesini paylaşmamış iken karşısındaki kişi ondan bu görevi talep eder. Bunun üzerine Hz. Ömer bir anda bu düşüncesinden vazgeçer (İbn Abdîrabbîh, 2012, s. 38). Her zaman için, vali olarak atamayı düşündüğü kişilerin karakterlerinde öncelikli olarak merhameti arayan ve atadığı her valiye de merhametli olmayı tembihleyen Hz. Ömer, konu Kûfe şehri olduğunda aksi uygulamalardan geri durmaz. Sorunlu halka sahip olduğunu anladığımız bu şehre Hz. Ömer, önce savaşçılığıyla meşhur Sa'd b. Ebi Vakkâs'ı, sonra da günahkâr ve gaddar bir yönü bulunduğu dair görüşünü bizzat kendisinden esirgemediği el-Muğîre'yi vali olarak atayacaktır (İbn Abdîrabbîh, 2012, ss. 40-41). Onun kişisel tasarrufuna dair en ilginç anekdotlardan birisini ise Turtuşî nakletmiştir. Söylediğine göre Hz. Ömer, Ebu Musa el-Eşârî'ye bir direktif göndererek Ziyâd'ı azlettirmiştir. Durup dururken görevden alınan Ziyâd, bunun nedenini öğrenmek isteyerek bir hata ya da ihanetine mi şahit olduğunu sorunca Hz. Ömer şöyle cevap vermiştir: “- Hayır! Bir hata veya kusurunu görmedim. Ama aklının fazlalığı sebebiyle insanlar üzerinde bir ağırlık yapmanı uygun bulmadım.” (Turtuşî, 2011, s. 208).

4. Örnek Zât ya da İdeal Hükümdar Olarak Hz. Ömer

Yazarlar, Hz. Ömer'in kişisel özelliklerini iki bağlamda ele alırlar: İdeal bir devlet yöneticisi olarak ve ideal bir insan olarak. Bu doğrultuda onunla ilgili olarak, bazen idealize edilen bir sert tutum göze çarpar. Hz. Ömer, bazen namaz esnasında dahi tezahür edebilen, hiç kimseden sakınmadığı, bazen güneşi solduran ya da şeytanı kendisinden kaçırarak sertlikte bir mizaca sahiptir. Aslında onun dillere destan öfkesinin sık sık hatırlatılması, güçlü karakterine dikkat çekmek içindir. Hz. Ömer, evet, hiddetlendiği zaman insanların yakınında bulunmak istemeyecekleri bir yapıdadır. Ama bunun yanında azametli, az konuşan, adaletin timsali ve kesinlikle çok şefkatli bir profil çizmektedir. Öyle ki, Suriye bölgesinin bir şehrine henüz atamış olduğu valiyi, kendi çocuklarını hiç öpmediğini ve kucaklamadığını söylemesi üzerine ani bir kararla atamaktan vazgeçer (Şeyzerî, 2013, s. 81). İnsan, eğer kendi çocuğuna bile şefkat göstermiyorsa emri altındaki halkına nasıl gösterebilir ki!

Hz. Ömer, öylesine şefkat ve merhametle doludur ki, Mekke'ye giden bir yol üzerindeki çobanı dahi, çorak arazide otlatmak suretiyle hayvanlarına eziyette bulunabileceği gerekçesiyle uyarabilmektedir (Şeyzerî, 2013, s. 81). Hususiyetle, hizmetçisi Zeyd b. Eslem'in Hz. Ömer'e dair anlattığı, Medineli fakir ve çaresiz bir kadının aç çocuklarını avutmak üzere tencerede taş kaynatmasıyla ilgili hüznü ve etkileyici hikâye, canlı tasvirlerle birlikte ve kısaltmaya gidilmeden, siyasetnamelerin çoğunda yer alır (Neyrîzî, 2015, ss. 202-203; Nizâmü'l-Mülk, 1999, ss. 101-102; Şeyzerî, 2013, ss. 81-82; İbn Firûz, 2012, ss. 151-157). Yine Hz. Ömer'in çok vurgulanan özelliği, herkese eşit davranma hususundaki olağanüstü gayretleridir (İbn Abderrabbîh, 2012, s. 27; İbnü't-Tıktıka, 2016, s. 35). Hatta çoğu durumda o, eşitlikçi olmaktan da öte, karşı taraf lehine kendi istihkakından –ihtiyacı olmasına rağmen– kolaylıkla vazgeçebilecek yapıdadır (Mâverdi, 1993, s. 246).

Nefret ettiği özellikler arasında, sırrının ifşa edilmesi, yalan, gerçeğin gizlenmesi, ispiyonculuk (İbn Abderrabbîh, 2012, ss. 21-22), ciddiyetsizlik,

güçsüz kişiden merhametin esirgenmesi ve elbette gereksiz şatafat bulunmaktadır. Süslü binalar ya da göz dolduran karşılama törenleri asla ilgisini çekmediği gibi, onu irrite de edebilmektedir (İbn Abderrabbîh, 2012, ss. 27-28, 82-83). Son derece mütevazıdır (Neyrîzî, 2015, s. 199). Bir tavaf esnasında, giymiş olduğu hırkanın üzerinde 12 adet yama olduğu görülmüştür. Bir de yün cüppesi bilinmektedir (Turtuşî, 2011, s. 382). Özellikle bir pahalılık döneminde, adeta kendisini cezalandırıcısına, sadece arpa ekmeği yer (Turtuşî, 2011, s. 382; Neyrîzî, 2015, s. 201). Diğer zamanlarda da diyeti oldukça sadedir. Bir öğünde tek çeşit yemekle yetinir ki bu, ya zeytinyağı ya sirke ya da hurma pekmezidir (Neyrîzî, 2015, s. 207). En sıradan işleri yapmaktan bile gocunmaz. Koskoca Halife Hz. Ömer, bir keresinde Medine kapısında konaklayan bir kervanın başında gece boyunca nöbet tutmuştur (İbn Firûz, 2012, s. 151). Kadisiye savaş ganimetlerini gördüğünde, bunların halkını birbirine düşüreceği, onların saflığına halel getireceği endişesiyle ağlamaktan da kendini alamaz (Mâverdi, 2004, s. 174). Aşırı ağlamaktan dolayı yüzünde iki siyah çizgi oluşmuştur (Neyrîzî, 2015, s. 206).

Hz. Ömer'in kendi kendini sorguya çekmesine dair de anlatılar vardır. Söylenildiğine göre, her günün sonunda işlediği iyi ve kötü amellerini bir sayfaya kaydetmekte ve Cuma günleri de haftalık nefis muhasebesini yapmaktadır. Sayfadaki kötü ameller kısmı nedeniyle dövünüp durur. Öldüğünde, bu dövümler yüzünden sırtında ve yanlarında siyahlıkların oluştuğuna şahit olunmuştur (İbn Firûz, 2012, ss. 445-447).

İbn Abderrabbîh, Hz. Ömer'in en kararlı halife olduğunu söyler. O, işleri her yönüyle hesaplamaktadır (İbn Abderrabbîh, 2012, s. 82). Erdemi, başkalarını aldatmasına mânidir. Aynı şekilde, zekâsı da başkalarının kendisini aldatmasını imkânsızlaştırmaktadır (Turtuşî, 2011, s. 208). Turtuşî, eserindeki hükümdarların devlet hazinesinden nasıl harcama yapmaları gerektiğini anlattığı 49. Bölümünde, Hz. Ömer hakkında adeta coşar. Sahifeler boyunca neredeyse sadece Hz. Ömer'e dair kıssa ve anekdotlara yer vermiştir.

Siyasetnamelerde Hz. Ömer'e dair dikkat çeken ayrıntılardan birisi de özellikle şiddetli uyarıların mevzubahis olduğu anlatılardaki çok kısa bir nottan oluşan mektuplar fenomenidir. O, normal zamanlarda da eyalet ve şehirlere tayin ettiği valilerle, kadılarla, amillerle olan mektuplaşmalarında teferruata girmemekte, bazen selam ifadesi dahi kullanmaksızın, doğrudan ana meseleye girmekte, mektuplarını kısa ve en yalın ifadelerle yazmaktadır. Özellikle karşısındakini ikaz etmek istediğinde ya da acil bir durum söz konusu olduğunda ise sadece bir çift kelimedenden oluşan emir kipi yahut tek bir cümleden müteşekkil böyle bir not gönderir. Mesela Hz. Ömer'in Mısır yöneticisi Amr b. el-As'a gönderdiği not, “- Ben Nûşirevân'dan daha âdilim” cümlesinden ibarettir. Güney Irak'ın yöneticisi Sa'd b. Ebi Vakkâs'a gönderdiği mektupta şu yazılıdır: “- Yahudi öldü” (Nizâmü'l-Mülk, 1999, s. 124). Medâin'in yöneticisi Said b. el-Akrâ'ya yazdığı mektup ise “- Hemen yanıma gel” emrinden ibarettir (Turtuşî, 2011, s. 382). Notun yazılı olduğu nesne de ibretlik ve sıra dışıdır. Belki uyarının dozajını arttırma niyetiyle, belki de bürokrasi zırvalarına meydan okumak gayesiyle ya da sadece maddi yokluktan dolayı bu nesne, düz bir kemik veya kulak büyüklüğünde bir deri parçası olabilmektedir (Turtuşî, 2011, s. 411).

Siyasetnamelerdeki Hz. Ömer'e dair bazı kıssalardaki bir diğer ortak nokta, onun ilginç bir tavır sergilemesinin hemen akabinde, bulunduğu meclistekilere niçin böyle yaptığını bilip bilmediklerini sormasıdır. Genelde bu sorusuna “bilmiyoruz” cevabı almakta ve bunun üzerine açıklamasını yapmaktadır. Açıklamasında, aynı şeyi Hz. Peygamber'in de yaptığını, ashabına – tıpkı kendisinin şu an yaptığı gibi– bunu niçin yaptığını sorduğunu ve sonrasında işin izahını yaptığını hatırlatmaktadır (Turtuşî, 2011, s. 369). Ona bu davranışı yaptırtan şey, Hz. Muhammed'e olan sonsuz sevgisi ve bağlılığıdır. Siyasetname yazarlarının eserlerine bu anlatıları dâhil etmelerinin sebebi de, sultana ya da sultan adayına, ideal hükümdar olarak Hz. Ömer'e fiil ve yaşayış açısından aynı seviyede bağlı olması gerektiğini telmihtir muhtemelen.

5. Özlü Sözleri Bakımından Hz. Ömer

Siyasetnamelerde geçen ve Hz. Ömer'e atfedilen sözler genel olarak değerlendirildiğinde, bu sözlerin mühim bir kısmının yöneticilikten başka, memur atama kıstaslarıyla alakalı olduğu hemen fark edilir. Bu, doğaldır. Diğer taraftan, onun sözleri özellikle adalet, merhamet, ciddiyet, bilgelik ve denge unsurları ihtiva eder. Hz. Ömer'in dillere pelesenk olmuş sözlerinden bazıları, kendisinin adaletli ve eşitlikçi davranmamış olma ihtimaline yönelik endişesinin dışavurumu gibidir. Bazı sözleri, durumu iyi olmayanlara yönelik şahsi tasarruflarını dile getirir. Bazı sözleri ise aslında Hz. Peygamber'e aittir ve o, bu sözleri kendisi için yol gösterici olarak benimsemiştir. Yine onun sözlerinde, ikili, üçlü ve dördümlü maddelemeler dikkat çeker. Aşağıda, Hz. Ömer'e ait, çeşitli siyasetnamelerde geçen ve bazıları “- Adalet, mülkün temelidir” sözü kadar meşhur olmuş özdeyişlerinden bir demet sunulmuştur:

“- Bir insan sürekli ne ile meşgul olursa, onunla meşhur olur. Şaka yapmakla gününü geçiren kimse, akranlarının gözünde hakir olur. Çok gülenin heybeti azalır. Bir insan, kötü alışkanlıkları sebebiyle bir kere töhmet altına girdiyse, insanların kendisi hakkındaki düşüncelerinden kurtulamaz.” (Şeyzerî, 2013, s. 150, 152; Mâverdî, 2004, s. 446)

“- Çok konuşan, çok hata yapar. Hatası çok olanın takvası az olur. Takvası az olanın hayası az olur. Hayası az olanın kalbi ölür.” (Mâverdî, 2004, s. 446)

“- Yönetim işi, ancak zafiyet ve gevşemeye dönüşmeyen bir esneklik ve öfkeye dönüşmeyen bir kuvvet ile mümkündür.” (İbn Abderrabbîh, 2012, s. 45; Turtuşî, 2011, s. 188)

“- Ben, kandırıcı biri değilim. Ama en kurnazlar / üçkâğıtçılar dahi beni aldatamazlar.” (İbn Abderrabbîh, 2012, s. 82; Turtuşî, 2011, s. 208)

“- Hükümdarın halkına yasakları, Kur'an'ın yasaklarından daha çoktur.” (Neyrîzî, 2015, s. 70)

“- İki kılıç bir kına sığmaz.” (Neyrîzî, 2015, s. 74)

“Hz. Ömer, şu sözü Hz. Peygamber’den nakletmektedir: Kıyamet günü insanların en üstünü, yumuşak başlı idarecilerdir; en kötüsü de zalim ve zorba idarecilerdir.” (Şeyzerî, 2013, s. 74)

“- Tutumlu olmanın iyisi, ihtiyaç anında yapılanıdır. Affetmenin iyisi, suçluyu cezalandırma gücüne sahip iken affedebilmektir. Güçlünün zayıfı cezalandırması çok çirkin bir iştir.” (Şeyzerî, 2013, s. 87)

“- Bir hükümdarın huzuruna girişin güç olması kadar memlekete ziyan verici ve raiyyeti mahvedici bir şey yoktur. Bir hükümdarın huzuruna girişin kolay olması kadar da faydalı, halkın ve bilhassa memurların, amillerin yüreğinde heybet yaratan bir şey yoktur. Zira memur ve amiller hükümdarla kolayca görüşüldüğünü bildikleri zaman reayaya zulüm yapamazlar, haksız vergi toplayamazlar.” (Nizâmü’l-Mülk, 1999, s. 44)

“- Kendimi Allah’ın malı karşısında yetimin velisi gibi görmekteyim. Durumum iyi olursa, onlardan bir şey almaktan kaçınıyorum. İhtiyacım olursa, maruf vecih ile oradan kullanırım.” (İbn Cemaâ, 2010, s. 73)

“- Eğer sabır ve şükür iki binek olsalardı, hangisine bineceğim hususunda tereddüt etmezdim (ikisi de güzeldir).” (Turtuşî, 2011, s. 288)

“- Hatalarımızı bize ulaştırana Allah rahmetiyle muamele etsin.” (Turtuşî, 2011, s. 237, 242; Mâverdî, 2004, s. 145)

“- Tek kişinin görüşü, zayıf bir ip gibidir. İki kişinin görüşü, iç içe geçmiş iki ip gibidir. Üç kişinin görüşü, kopması mümkün olmayan sağlam bir sicim gibidir.” (Turtuşî, 2011, s. 236)

“- Yüce / efendi kişi, istenildiğinde veren, cehalet kol gezdiğinde hikmet sahibi olan, seyahat yarenlerine iyi muamelede bulunan ve etrafındakilere iyi davranandır.” (Turtuşî, 2011, s. 264)

“- 3 şey, hakikaten talihsizliktir: Bir komşu ki, kendisine iyilik yaptığında saklar, kötülüğünü gördüğünde ise hemen fısıltıyla yayar. Bir kadın

ki, evdeyken başının etini yer, evde olmadığına ne yaptığından emin olmaz. Bir hükümdar / yönetici ki, iyi hizmetlerinde seni övmez, hizmette kusur ettiğindeyse hemen cezalandırır.” (Turtuşî, 2011, s. 180)

“- Bir vali / yönetici, ancak şu 4 niteliğe aynı anda sahipse elverişlidir ve işlerini sağlıklı yürütebilir. Bunlardan biri eksikse işleri düzelmez. Bu 4 nitelik şunlardır: helal ve kanuni yollarla mal toplamaya gücü yetmeli; toplanan malı doğru yerlerde kullanmalı; zorbalığa varmayan bir sertlikte muamele etmeli; gevşeklik ve laubaliliğe inmeyen bir esneklik sağlamalıdır.” (Turtuşî, 2011, s. 192)

“Bir adama şöyle dedi: Sabredersen, Allah’ın hükmü yerine gelir, üstüne de sevap kazanırsın. Bezginliğe düşersen, yine Allah’ın hükmü yerine gelir, üstüne de günah kazanırsın.” (Turtuşî, 2011, s. 290)

“Hz. Ömer, Muğîre’yi Kûfe’ye vali tayin ederken ona şunu söyledi: Ey Muğîre! İyiler senden emin olsunlar. Kötüler de senden korksunlar.” (Turtuşî, 2011, s. 179)

“Hz. Ömer, bir yere yönetici atadığında ona şu 4 şeyi şart koşarmış: süslü bineklere binmeyeceksin, ince elbise giymeyeceksin, yumuşak ekmek yemeyeceksin, insanlarla arana mabeyinci koymayacak ve onlarla aracısız görüşeceksin. Sonra da şunları eklemiş: Unutma ki seni, insanların bedenlerine, ırzlarına, mallarına, işlerine zarar veresin diye göndermiyorum.” (Turtuşî, 2011, s. 417)

“- Fâsıkla birlikte olma; yoksa onun ahlaksızlığını öğrenirsin. İşini Allah’tan korkanlarla istişare et.” (Turtuşî, 2011, s. 241)

Siyasetnamelerde geçen Hz. Ömer’e ait sözler incelendiğinde fark edilen bir başka husus, bu sözlerin aktarılış biçimi açısından Mâverdî’nin *Ahkâmu’s-sultâniyye*’sinin diğer siyasetnamelere göre farklılık arz ettiğidir. Diğer siyasetnamelerde ona ait sözler –konuya uygun olarak– dağınık ve ayrıştırılmış olarak verilirken, *Ahkâmu’s-sultâniyye*’de bu sözlerin birçoğu, o sözün geçtiği hatıra anlatıları içerisine yedirilmiş biçimde ve mantıklı bir sıra dâhilinde verilmiştir.

Sonuç

Genel olarak değerlendirildiğinde, siyasetnamelerin –yazılışlarına sebep– büyük hükümdarları konu edindikleri görülür. İslam tarihinde müstesna bir yeri olan Hz. Ömer de, hem çok başarılı bir hükümdar olması hem de sahip olduğu üstün insani meziyetleri bakımından, siyasetnamelerde ismi en sık geçen hükümdarlardan birisi olmayı hak eder. Siyasetname yazarlarının bunu ne ölçüde gerçekleştireceği, bazen de kendi dünya görüşü yahut yazacağı esere yüklemek istediği misyonla ilgilidir. Böylelikle bu çalışma, aynı anda Hz. Ömer'e dair bir okuma sunduğu kadar, onun üzerinden siyasetnamelere dair de bir okuma yapmamızı sağlar.

Kaynakça

- Abdülhamid el-Kâtib, Ebu Gâlib Abdülhamid b. Yahya. (2017). *Risâle*, (S. Gündüz ve G. Gündüz, çev.), *Doğu'nun hükümdarı*, İstanbul: Antik Yayınları.
- Fârâbî, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed. (1956). *el-Medînetü'l-fâzıla*, (N. Danişman, çev.), Ankara: Maarif Nezareti.
- İbn Abdîrabbîh, Ebu Ömer Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. (2012). *Hükümdar ve siyaset kitabı*, (E. Avşar, çev.), İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- İbn Cemaâ, Ebu Abdullah Bedreddin Muhammed b. İbrahim. (2010). *Tahrîru'l-ahkâm fî tedbiri ehli'l-İslâm*, (Ö. Kavak, çev.), *Adl'e boyun eğmek*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İbn Firûz, Mehmed Bey b. Firûz Ağa el-İstanbulî. (2012). *Gurretü'l-beyzâ*, (M. Kaçar, çev.), *Adaletin aydınlığında*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- İbn Zafer, Ebu Abdullah Hucetüddin Muhammed b. Abdullah es-Sıkillî. (2014). *Sülvânü'l-mutâ fî udvâni'l-etbâ*, (S. Yazar, haz.), *Devletin ölümsüzlük iksiri*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- İbnü't-Tıktıka, Ebu Ca'fer Safiyüddin Muhammed b. Tâciüddin Ali. (2016). *el-Fahrî fî'l-âdâbi's-sultâniyye ve'd-devleti'l-İslâmiyye*, (R. Şeşen, çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İbrahim b. Muhammed. (2008). *Âdâbu'l-hilâfe ve esbâbu'l-hisâfe*, (H. Acar, haz.), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Keykavus, Emir Unsuru'l-Maâlî. (2007). *Kâbusnâme*, (O. Ş. Gökyay, haz.), İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. (1993). *Ahkâmu's-sultâniyye*, (A. Şafak, çev.), İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. (2004). *Kitâbu nasihâti'l-mülûk*, (M. Sarıbyık, çev.), İstanbul: Özgü Yayınları.
- Neyrîzî, Muhammed b. Abdülkerim el-Mulakkab bî Şihâb. (2015). *Miftâhu's-saâde fî kavâisi's-siyâse*, (A. Dodangeh, haz.), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nizâmü'l-Mülk, Ebu Ali Kıvâmüddin Hasan b. Ali et-Tusi. (1999). *Siyâset-nâme*, (M. A. Köymen, haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sâdi-i Şirâzî, Ebu Abdullah Muslihüddin. (2016). *Nasihâtü'l-mülûk*, (N. Yıldırım, çev.), *Hükümdara öğütler*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Sa'lebî, Muhammed b. Hâris. (2011). *Ahlâku'l-mülûk*, (M. H. Özev, çev.), *Taht Âdâbı*, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Sühreverdî, Ebu'n-Necib Abdulkadir b. Abdullah. (2008). *Nehcü's-sülûk fî siyâseti'l-mülûk*, (Ç. D. Zorlu, çev.), *Yönetenlerin yönetimi*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Şeyhoğlu Mustafa, Sadrüddin. (2013). *Kenzü'l-küberâ ve mehekkü'l-ulemâ*, (K. Yavuz, haz.), *Büyüklerin hazinesi âlimlerin mihenk taşı*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Şeyzerî, Ebu'n-Necib Celâleddin Abdurrahman b. Nâsır. (2013). *Nehcü'l-meslûk fî siyâseti'l-mülûk*, (O. Arpaçukuru, çev.), *Yöneticinin nitelikleri*, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Tâhir b. Hüseyin. (2012). *Abbasî veziri Tahir'den oğlu Abdullah'a siyasi nasihatnâme*, (Ö. Kavak, haz.), İstanbul: Klasik Yayınları.
- Turtuşî, Ebu Bekr Muhammed b. El-Velid el-Endülüsî. (2011). *Sirâcu'l-mülûk*, (S. Aykut, çev.), *Siyaset Ahlâkı ve İlkelerine Dair*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Zencânî, Ahmed b. Sa'd. (2005). *el-Letâifü'l-alâiyye fî'l-fedâili's-seniyye*, (H. H. Adaloğlu, çev.), *Sultana öğütler: Alaeddin Keykubat'a sunulan siyasetname*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.